

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Veres Magdolna

**Profetikus beszéd mód. Német jelenéssorozat és 1660 körüli
magyar újraértelmezései**

Doktori értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Font Zsuzsa

Szeged, 2014.

1. Az értekezés tárgya

A koraújkori radikális protestáns irodalom egyik jellegzetes szövegfajtája a kortárs, laikus prófécia, melynek szövegszintű jellegzetességeivel a külföldi kutatás eddig alig, a magyar pedig egyáltalán nem foglalkozott. Jóllehet a történelem krízishelyzeteire adott speciális válaszként megjelenő szövegek aktuálpolitikai vonatkozásaik révén jelentős magyar érdekeltséggel is rendelkeznek. Ez a politikai vonatkozás a mindenkor protestáns szövetség erőviszonyai szerint alakult, és a szövegek változatosságában és újbóli kiadásaiban mutatkozott meg. Ugyanakkor a szövegek szintjén jellemzően expliciten megjelenő chiliazmus olyan egységes szempontrendszer alkot, melynek alapján mind a kortársak, mind az utókor szemében egy jól körvonalazható szövegfajtaról beszélhetünk. Még akkor is, ha a szöveg a korszak hagyományaihoz híven előszeretettel keveredik más szövegfajtákkal vagy azok jellemzőivel, mint a politikai röpirattal, a prédikációval, az asztrológiai jövendöléssel. Az értekezés egyik célja ezeknek a szövegszintű érintkezéseknek a kimutatása, egyben a profetikus szövegfajta jellemzőinek az elhatárolása e szövegfajta sajátosságaitól.

A profetikus szövegek rokon szövegfajtákhoz való viszonyának feltérképezésére azért van szükség, mert a profetikus szövegek kiindulópontját képező isteni kinyilatkoztatás a többi szövegfajta alapját is képezi. Aszerint azonban, hogy ez a kinyilatkoztatás kanonizált vagy kortárs jelenéseken alapul, különbség mutatkozik már a profetikus szövegek között is. Azok a szövegek, amelyekben kortárs jelenésben kapja a próféta a kinyilatkoztatást, határozottabban kötődnek a próféta őszövetségi hagyományához, azaz a leírt szöveg szintjén is még a kinyilatkoztatás alapvetően szóbeli jellege dominál. Míg a Bibliában kanonizált és abból kiszoruló apokrif szövegek alapján írt profetikus szövegek esetében a kinyilatkoztatás szólama alárendelődik és összemosódik a kinyilatkoztatás értelmezőjének szólamával, ezáltal ezek a szövegek erősebb keveredést mutatnak a fent említett szövegfajtákkal. A profetikus szövegek e kettősségének összefoglalására használok a profetikus beszédmód kifejezést.

2. Az értekezésben alkalmazott módszerek

Annak érzékeltetésére, hogy a korújkori profetikus szövegek nem csak Johann Amos Comenius kiadói, fordítói és terjesztői tevékenységéhez köthetők – bár meghatározó szerepe nyilvánvaló –, állítottam az értekezés középpontjába az 1623-ban kiadott *Wunderbarliche Offenbarung* és a vele kortárs, akár egy kötetbe szerkesztett profetikus szövegeket. Ugyanakkor Christoph Kotter jelenéseinek eddig ismert első nyomtatása és a jelenések későbbi, Comenius nevéhez köthető kiadásainak összevetése egyedülálló lehetőséget biztosít a szövegfajta jellemzőinek meghatározásánál.

A Comenius által alkalmazott profetikus beszédmód a terjedelmes és szerteágazó Comenius-kutatás számára nem ismeretlen, bár jórészt marginálisan kezelt terület. Értekezésemben ezért azokra a kutatókra támaszkodom, akik arra a máig érdemben megválaszolatlan kérdésre, hogy miért foglalkozott Comenius ezekkel a személyekkel és szövegekkel, a választ a cseh testvérek teológiájában keresték, közülük is első sorban Daniel Neval eredményeire.

Az értekezés másik célja, hogy bemutassa, a profetikus irodalommal foglalkozó kutatók által (többek közt: Voigt, Viskolcz, Gilly) a harmincéves háború lezárulásával a profetikus szövegek számára is meghúzott határvonal magyar vonatkozásai révén az 1670-es évekig tágítható, radikális pietista és angol vonatkozásai révén pedig átnyúlik a 18. századba. Mivel ily módon a vizsgált szövegek az egységben szemlélt világtörténelem és üdvtörténet chiliaszta vonatkozású értelmezését egy folyamat végeként szemléltetik, ahhoz hogy megfelelő képet nyerjünk a folyamatról magáról, szükségesnek tartottam a kitekintést. Így kerültek be az elemzésbe a világtörténelem és üdvtörténet egységes szemléletéről tanúskodó azon szerzők, akik épp e folyamat bizonyítékaként többek között Comenius chiliazmusára is hatást gyakoroltak.

3. Az értekezés felépítése és eredményei

A dolgozat első része az 1623-ban megjelent *Wunderbarliche Offenbahrungen* szövege köré szerveződik. A történelmi kontextus megteremtésénél a *Historia Fratrum Bohemorum* magyar nyelvű, eddig kevésbé ismert kézirat szövegére támaszkodtam, mely nemcsak a cseh testvérek fehérhegyi csata utáni helyzetét érzékelteti szemléletesen, hanem egyben önértelmezésükre és világfelfogásukra is rávilágít. Az Észak oroszlánjának prófétái cím alatt bemutatott szövegek keresztmetszetet szándékoznak adni a Christoph Kotter próféciáival egykorú és közel azonos szimbolikájú profetikus szövegekből. Ezeknek a szövegeknek jó része ezen felül is kapcsolódik valamilyen formában a Comenius által később bemutatott kiadásokhoz, akár az egy könyvbe való kötés, akár a címoldal metszete vagy a próféta személyének az elismerése okán.

Azt, hogy a történelmi kitekintés egészen a prófétaóság ószövetségi hagyományáig nyúlik vissza, a cseh testvéreknek az essentialia, ministerialia és accidentalia hármasságára épülő teológiai felfogása határozta meg, melynek „relativizmusa” semmit nem vet el, ami az üdvösséget szolgálja, és nem mond ellent a Szentírásnak. Az egyházatyáktól kezdve bemutatott eszkatológikus és chiliaszta váradalmak tágabb kontextusban mutatják be a profetikus szövegek utolsó ítéletet jelző újabb és újabb értelmezéseit, a szöveghagyomány alakulását a történelem eseményeinek a tükrében. Kiemelten foglalkozok Nicolaus Cusanus azon filozófiai műveivel, melyek megtermékenyítőleg hatottak és tetten érhetőek Comenius írásaiban, annál is inkább, mert ez a terület szintén Comenius kevésbé ismert oldalához tartozik.

A Wyclif teológiájára támaszkodó huszita hagyományokat és örökséget folytató cseh testvérek egyházának bemutatása szintén hiánypótló: nemcsak a Comenius által használt kifejezések eredetére, vagy a kortárs kinyilatkoztatások isteni eredetüként való elfogadásának hátterére világít rá, hanem saját próféta magatartására is. A cseh testvérek ugyanis magukat – Wyclif nyomán – „fratres legis christi”-nek nevezték, és közösségüket a kiválasztott igazak egyházához kapcsolták. Az Írás törvényként való értelmezése maga után vonta, hogy minden mást csak annyiban fogadtak el, amennyire

az az üdvösségüket szolgálta. Az Írásban számukra Isten szava nyilvánul meg, melynek helyes értelmezésében a Lélek játszik döntő szerepet. Az Írás emberi szavának és az isteni kinyilatkoztatott szónak a kapcsolata szinekdochikus. Ez a magyarázata annak, hogy Kotternek a Spiritus közvetítésével kapott jelenéseit Comenius lényegében változatlan formában adja ki és terjeszti. Ez vezet el majd Comeniusnak a prófécia kiadásának körülményeire reflektáló jelzőkig: „gleich-lautend”, „vollständig, gleichförmig, recht”, amely egyértelműen utal arra a törekvésére, hogy a kortárs jelenéseket az Írással egyenrangúként kezeli. A Comenius nevéhez köthető kiadástörténetből felsejlik egy az újabb prófétákat tartalmazó szent könyv terve is.

A Comenius kiadásában vagy feltételezhetően a környezetében megjelentetett prófécia kiadástörténete és szöveg hagyományának eddig hiányzó áttekintése jellemző képet ad nemcsak a szövegfajta iránti érdeklődésről, hanem annak sajátosságairól is. Egyben felveti azt a szövegspecifikus problémát, ami a próféta hitelességének alapvető toposzához köthető. A próféta laikusságából, tanulatlanságából és írástudatlanságából következik, hogy a jelenéseket rendszerint nem a próféta maga jegyzi le és jelenteti meg. Ezáltal az isteni kinyilatkoztatást közvetítő próféta és a befogadó közé a lejegyző és kiadó további közvetítőként beékelődik, ami által maga is prófétai szerepbe kerül. Különbség mutatkozik abban, hogy a kiadó ezt a profetikus szerepet nyíltan felvállalja, mint például Quirinius Kuhlmann, vagy egy bonyolultabb stratégiával nyíltan az elhatárolódás, az olvasót önálló ítéletalkotásra buzdító kívülállás mögé rejtőzik.

Comenius az általa gondozott profetikus szövegek esetében a hagyománykövető stratégiát alkalmazza, és tiszteletben tartja az eredeti szövegeket, megjegyzéseit, a politika aktuális alakulását csak a szöveg margóján jelezve. Ezzel szemben a pánszofikus munkássága összefoglalásaként bemutatott *Via lucis*-ben a kortárs jelenésekre csak általánosságban utal, chiliazmusának indoklását és további példákat a Biblia kanonizált könyveiből meríti. Mégis *Via lucis* című munkája nem nevezhető kevésbé profetikusnak, mint a gondozásában megjelentetett profetikus szövegek.

A Rákóczi Zsigmondnak címzett *Sermo secretus* és a II. Rákóczi Györgynek ajánlott *Gentis felicitas* szövege nemcsak szorosan illeszkedik Comenius profetikus koncepciójába, hanem írásai közül ezekben jelenik meg a szöveg jellemzőinek a szintjén leginkább nyilvánvaló módon a profetikus hangnem. A *Gentis felicitas* realista és praktikus megfontolásai Comenius chiliazmusának gyakorlatba való átültetésére

szolgáló tanácsok gyűjteménye. A *Sermo Secretus*ban tett eddig kevésbé vizsgált utalás Johann Seyffert *Secta Heroica* című művére arra világít rá, hogy Comenius pánszofikus elképzelése a Collegium Lucisról mélyen gyökerezik a század elején elinduló titkos társaságok és utópikus testvériségek hagyományában.

A *Letzte Posaun* kapcsán egyrészt bemutatom, hogyan köszönnek a korábbi profetikus művek metaforái, retorikai formái és Comenius chiliaszta elképzelései ebben a műben vissza, igazolva Comenius munkamódszerét, mely szerint lényegében egy könyvet ír egész életében. A *Letzte Posaun*nal párhuzamosan megjelenő Christian Hoburg művel (*Regenspurgischer Heerholdt*) való egyezések, és Johann Jakob Redinger a próféciákat terjesztő munkája ugyanakkor a „könyvírás” folyamatának többkezes munkaként való bemutatását is lehetővé teszi. Ennek eredményeként magyar nemesi családok könyvjegyzékében fellelhetők a Comenius által küldött profetikus írások.

Az értekezés zárásaként a próféciák radikális pietista recepciójából a Permeier-kör irataihoz kapcsolódó XIV. Lajosnak szóló levelet ismertetem, melynek nemcsak Nikolaus Drabik kivégzésének ismertetése kapcsán van magyar vonatkozása, hanem a későbbi altdorfi professzor, Daniel Wilhelm Moller révén is, aki a gyászévtized idején még Pozsonyban tanított. A gyászévtized chiliaszta értelmezése kapcsán idézett Quirinius Kuhlmann próféciái sajátos helyzetet foglalnak el a vizsgált profetikus szövegek között. Részben mert a biblia kanonizált könyvének kiegészítéseként, azokkal egyszerre idézi a kortárs próféciákat, köztük is kiemelten Christoph Kotter jelenéseit, másrészt mivel a próféciákban megjövendölt személyt saját magával azonosította.

A Christoph Kotter próféciáinak beteljesüléseként bemutatott Dietrich Dobbeler nevéhez köthető *Der Göttliche Rath-Schluß* I. György angol királlyá koronázására jelent meg. Bár a világtörténelem eseményei V. Frigyes unokáját protestáns ország trónjára emelik, a szöveg maga már nem hordozza azokat a jegyeket: az intést, a bűnbánatra való felszólítást, a bolondság toposztát, isteni legitimáció igényét, vagy akár chiliaszta idézetet, melyek alapján a korábban vizsgált szövegeket a profetikus beszédmódhoz soroltam. Ennek fő oka, hogy Dobbeler a kiadást az események ismeretében írja, így munkája nem lépi túl a politikai röpirat jellegzetességeit.

4. Az értekezés tárgyában megjelent tanulmányok

Gábor király nehéz illatú rózsái. Paul Felgenhauer próféciáinak Bethlen-képe. Irodalomtörténeti Közlemények 117. (2013/1). 61-68.

Embleme der Gotteserfahrung. Die Lebendige Hertzens-Theologie von Christian Hoburg. In: „Aus Gottes Wort und eigener Erfahrung gezeitigt“ Erfahrung – Glauben, Erkennen und Handeln im Pietismus. Beiträge zum III. Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2009. Hallesche Forschungen Hg.v. u.a. Christian Soboth, Udo Sträter. Band 33/2. Halle, 2012, 621-634.

A Lélek szemüvege. Nicolaus Cusanus és Sebastian Franck hatása Johann Amos Comenius A világ labirintusa és a szív paradicsoma című művében. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXX. Balázs Mihály köszöntése. Szerk.: Font Zsuzsa, Ötvös Péter. Szeged, 2011. 477-485.

Retrospektive Prophetiensammlungen des frühen 18. Jahrhunderts und ihre Rolle im Streit um den Pietismus. In: Alter Adam und Neue Kreatur. Pietismus und Anthropologie. Beiträge zum II. Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2005. Hg.v. u.a. Udo Sträter. Hallesche Forschungen 28/1-2. Halle, Tübingen 2009. 701-708.

Johann Amos Comenius und Friedrich Breckling als „Rufende Stimme aus Mitternacht“. In: Pietismus und Neuzeit. Ein Jahrbuch zur Geschichte des neueren Protestantismus. Band 33. 2007. 71-83.

A kutatás korábbi állásáról magyar nyelvű beszámoló: *Az 1664 körüli változások két harsonása: Friedrich Breckling és Johann Amos Comenius*. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXIX. Ötvös Péter Festschrift. Szerk.: Font Zsuzsa – Keserű Gizella. Szeged, 2006. 275-282.

Protestanská propagační literatura. Proroctví Christopha Kottera ve vydání Komenského. In: Nové interpretace českého baroka: sborník z mezinárodní konference, Piliscsaba, 12-13. května 2003 = A cseh barokk új interpretációi nemzetközi konferencia, Piliscsaba, 2003. május 12-13. von Márton Beke und Andor Mészáros. Esztergom-Piliscsaba, 2004. 143-150.